

Válasz „A viszonzáson túl – Az igazságtalanságra adott proszociális válasz” című akadémiai doktori értekezésről érkezett opponensi véleményekre

Először is, szeretném megköszönni opponenseimnek a szerepkör elvállalását, és a megtisztelő figyelmüket, mellyel ellátták tisztjüket, az időráfordítást és a sok előremutató észrevételt, javaslatot. Opponenseim kritikai észrevételei más-más aspektusokra világítanak rá, ezért válaszaimat a bírálatok strukturálják, melyekre az opponensek neveinek alfabetikus sorrendjében válaszolok, így kezdem a Prof. Dr. Bereczkei Tamás bírálatára adott válaszaimmal, folytatom a Dr. Kende Anna kritikai észrevételeire adott válaszaimmal, végül Prof. Dr. Klein Sándor kritikáira felelek. A feleletek az észrevételek sorrendjét követik. Bízok benne, hogy opponenseim elfogadják kritikai észrevételeikre adott válaszaimat.

Prof. Dr. Bereczkei Tamás a vendetta-kísérlettel kapcsolatban veti fel, hogy a kísérletet bevezető elméleti rész világos, de nem lehet érteni pontosan, hogy mi is a konkrét feltevés, hiányoznak a pontos predikciók, a specifikus előrejelzések arra vonatkozóan, hogy mit várunk.

A vizsgálat célkitűzése és hipotézise nem válik szét a szöveg többi részétől az 5.1. rész bevezetőjében. A dolgozatban úgy fogalmazok, hogy "Kutatási érdeklődésünk középpontjában a viszonzatlan békülési gesztus későbbi konfliktusrendezést megnehezítő öröksége állt: azt feltételeztük, hogy egy hosszan tartó konfliktusban egy békejobbot nehéz elfogadni, ha előzetesen volt olyan tapasztalatunk, hogy mi békülni szerettünk volna, de a másik visszautasított." Később szakirodalommal indoklom, hogy miért várunk késleltetett megegyezést a korábban visszautasítást megtapasztalóktól: egyrészt az egyensúlyhelyreállítási motiváció, másrészt a sértettség miatt. Ahogyan a 64. oldalon fogalmazok, „a megtorlás iránt való igény mögött is lehetnek „számszaki”, az egyensúllyal kapcsolatos megfontolások is, de a társas státusszal kapcsolatosak is. A viszonzatlanság ugyanis nem csak kárt okoz az azt elszenvedőnek, de annak megtapasztalása, hogy az emberrel szemben nem tartják be az alapvető emberi normákat, kifejezetten önbecsülést sértő is.”. A pontos predikciók megfogalmazását a módszer bemutatása előtt azért nem tettem meg, mert megoldhatatlannak véltem, hogy a bonyolult vizsgálati forgatókönyv bemutatása előtt ennél pontosabban jelöljem azt, hogy miben manifesztálódik az egyensúlykeresés, illetve a sértettség által motivált megtorlás. Az elemzések dokumentálásakor az absztrakt változók mutatók szintjére való operacionalizálása megtörténik.

Ugyancsak ezzel a vizsgálattal kapcsolatban hangzik el a bírálatban a kérdés, hogy vajon milyen személyiség-típussal rendelkeznek azok a kísérleti személyek, akik rendre megtorlás nélkül hagyják az inzultusokat, illetve milyen személyiségkarakter állhat a többi stratégia mögött? Személyiségváltozókat e vizsgálatban nem mértünk, eltekintve a társas értékorientációtól, amivel kapcsolatban azt az eredményt kaptuk, hogy a folyamatos inzultust viszontválasz nélkül hagyók megkülönböztető jegye, hogy túlnyomó többségük együttműködő orientációval rendelkezik, amelynek jellemzője, hogy fontos szempont az ilyen orientációjú

emberek számára az összességében elért haszon. A szakirodalomból számos tanulmányból kiderül, hogy az együttműködő orientációjúak gondolkodása szerint az együttműködés elvi meggyőződés alapú, annak célravezetősege kevésbé számít nekik (Van Dijk és mtsai, 2004; Stouten és mtsai, 2005; Pántya, 2014; Kovács és Medvés, 2009). Paulus (2018) már a korai fejlődés kapcsán is leírja, hogy az erősebb proszociális motiváció a morális normák irányában való nagyobb elkötelezettséggel jár együtt.

A másik két stratégiát választó személyeket (a harcot, illetve az először békét majd a harcot választó személyeket) e változó vonatkozásában nem tudtuk megkülönböztetni. Feltételezésem szerint a sebezhetőséget vállalók általános bizalmi szintje/ kockázatvállalása magasabb, mint azoké, akik az agresszív lépéssel szemben az agresszív viszontválaszt látják adekvátnak. További feltételezésem, hogy a békülési kezdeményezésükkel kudarcot vallók közül azoknak, akiknek több időbe került megnyugodniuk (késlekedtek a megegyezéssel, illetve benne ragadtak a konfliktusban), nagyobb lehet a nárcizmusuk, tekintve, hogy a késlekedést a sértés generálta indulatok is motiválták.

A másik kérdés az, hogy mi motiválja ezeket az embereket (a béke stratégiásokat) a viszontválasztól való tartózkodásra, illetve milyen kognitív vagy szociális mechanizmus eredményezheti azt, hogy mégis képesek legyőzni a stresszt. Úgy gondolom, ha feltételezzük, hogy számukra prioritás a fontosnak tartott értékek, normák követése, akkor az, hogy sikerül ellenállni valami olyan készletnek, amely meggyőződésük szerint őket helytelen viselkedésbe vinné bele, jelenthet számukra örömet, mely kompenzálni tudja a saját kihasználtságuk miatti szomorúságot és a másik normasértése miatt érzett dühöt. Ezt az érzelmi mintázatot egy részletesebb érzelmi lekérdezés tudta volna talán kirajzolni.

Ugyanakkor az is előfordulhat, hogy nem valamiféle morális meggyőződésből, hanem inkább a gyors válaszkészség hiányából, valamiféle jóindulatú „bambaságból” hagyták magukat kihasználni, de a csapást, amit az önértékelésük elviselt, moralizálással, vagyis morális fölény megélésével, mint önvédelmi eszközzel dolgozták fel. A kudarc miatt megfogyatkozott önértékelés sikerekkel való megtámogatása így megfelelne a kognitív disszonancia „támogatással” élő csökkentésének (Abelson, 1980). Ahogy Jordan és Monin (2008) fogalmaz, az emberek, sokszor, hogy ne érezzék magukat teljesen bolondnak, legalább megpróbálják szentnek érezni magukat. Hogy ez így volt-e, annak eldöntéséhez is árnyaltabb adatokra lenne szükség.

Az igazságos világba vetett hithez kapcsolódóan a bírálat a dolgotban röviden hivatkozott és kifejtett (és e témában egyetlenként kifejtett) kísérlet kapcsán hiányolja, hogy mögöttes mechanizmusként a kognitív disszonanciacsökkentést be lehetett volna emelni a magyarázatokba. Röviden, Hafer és Olson (1989) vizsgálataiban a résztvevők egy csoportját hátrányos procedúrának tették ki, másokhoz képest nekik nem volt szabad választásuk abban, hogy akarnak-e gyakorolni teljesítményértékelés előtt vagy nem, illetve, nem választhatták ki, hogy melyik feladat alapján értékeljék őket. Teljesítményüktől függetlenül, manipulált módon, azt a visszajelzést kapták, hogy teljesítményük nem érte el azt a szintet, ami fölött jutalom járna. Akit inkább jellemzett az igazságos világba vetett hit, ezt kevésbé sérelmezte. Megítélésem szerint itt inkább rendszerigazolásról lehet szó. Eredetileg magánál Festingernél (1959) volt olyan

tartalma a kognitív disszonancia fogalomnak, hogy a dolgok nem úgy vannak, mint ahogy azoknak lenniük kellene. Később, nagyban Aronson munkásságának köszönhetően (lásd pl. Aronson és mtsai, 1999) azonban a konstruktum olyan helyzetekben átélt feszültségre szűkült, amelyek fenyegetik az erkölcsi integritást (immorális saját cselekedet, rossz saját döntés). A kognitív disszonanciacsökkentés klasszikus eseteként az önigazolást tartjuk számon. Itt azonban nem saját viselkedés igazolásáról van szó. A rendszerigazolásnak is van el nem vitatható teoretikus kapcsolódása a kognitív disszonancia csökkentéséhez az énvédő „racionalizáció” értelmében, de a párhuzam érvényességének teljességét a disszonancia-csökkentés éntegritást védő lényege megbontja (lásd pl. Jost és Hunyady, 2003).

Opponensem általánosságban véve az egész disszertációt tekintve hiányosságnak érzi, hogy kevés figyelmet fordítok a közvetítő tényezők szerepének elemzésére. Továbbá a bíráló szerint a dolgozat értékén emelt volna, ha időnként kitekintek a szociálpszichológia paradigmatis kereteiből és az összefüggések értelmezésébe más területek eredményét is bevonom, vagyis a pszichológia más területeire is kitekintek, és az összefüggéseket integrálom. Elgondolkoztatónak tartom, de elfogadom, ha opponensem így látta a dolgozatomat és a gondolkodásomat. Mivel megválaszolando támpontokat a vélemény ezen pontja nem jelöl ki, a választ itt magam sem részletezem.

Opponensem az igazságosságra való érzékenység komponenseinek az igazságtalanságra adott válaszokkal való összefüggéseit (7. fejezet) megvitató rész után tett megállapításomat látja el még kritikai észrevétellel. Nevezetesen azt a megállapításomat, hogy „az érzékenységi konstruktum jelentésének pontosításához nagy szükség lenne olyan vizsgálati eredményekre, melyek meggyőznek bennünket arról, hogy az igazságosságra való érzékenység egyes komponensei valóban az igazságtalanságokra való reakciókat jósolják be.” Azt az érzését fogalmazza meg, hogy elsiklott a figyelmem Ernst Fehr, Simon Gächter, Urs Fischbacher és mások kutatásai fölött, amelyek többek között egyértelműen mutatják, hogy azok az emberek, akik érzékenyek a méltánytalan felajánlásokra, megvonják együttműködésüket a partnertől, még akkor is, ha ennek nincs számukra egyértelmű haszna (sőt inkább költsége van).

Állításomban, amikor az érzékenységi konstruktumról beszélek, egészen pontosan a Schmitt és mtsai (2010) érzékenységi-konstruktum fogalmi kereteire gondolok (hivatkozással ellátva), és az azzal kapcsolatos mérésekre. Arra, hogy az az áldozati érzékenység, amit a mérőeszközzel mérünk, viselkedéses korrelátumai szerint inkább tűnik egyfajta érdekvédelemnek, és nem áldozati igazságtalanságra való érzékenységnek. Tehát a kérdőív, mint mérőeszköz szerkezeti validitásával kapcsolatban fogalmaztam meg fenntartást, s nem azt vitattam, hogy az emberek még saját anyagi érdekükön túl, annak rovására is érzékenyek lehetnek az igazságosságra. Ernst Fehr munkásságát ismerem és nagyra becsülöm. A dolgozatban több írására hivatkozok is (Fehr és Fischbacher 2004a, 2004b; Fehr és Gächter 2002, Fehr és mtsai, 1993).

Még egyszer nagyon köszönöm Prof. Dr. Bereczkei Tamásnak, hogy a dolgozatom áttanulmányozására és annak értékelésére időt fordított, és értékes észrevételeit megosztotta velem.

Dr. Kende Anna véleményében vannak olyan kritikai észrevételek, melyeket még a direkt kritikai észrevételeknek elkülönített rész előtt fogalmaz meg, először ezekre reagálok. A fejezetek tartalmát összegző összefoglalóban jegyezi meg opponensem, hogy a bántalmazó kapcsolatokra történő kitekintést a dolgozat témájától távolabbra esőnek látja. Abban az értelemben teljességgel igazat kell adnom bírálómnak, hogy a dolgozatban nincs megmagyarázva, miért is foglalkozok a bántalmazó kapcsolatokkal. Egyrészt azért, mert a bántalmazó kapcsolatokban maradási kifejezetten sokszor magyarázzák a tanulmányok racionalizáló, igazoló működésekkel, főleg elkötelezett kapcsolatban (lásd pl. Goodfriend és Arriaga, 2018), és a válaszhányoknak rendszerigazolással való magyarázata a dolgozat főcsapásába esik. Másrészt azért, mert a bántalmazó kapcsolatok kapcsán kifejezetten feszesre lehet (lehetett volna) húzni a “menni vagy maradni” (mármint a kapcsolatból igazságtalanság esetén) problematikát, mellyel akárhogy is, de a dolgozat foglalkozik. Mivel ezeket a jelentésszinteket a tárgyalásból kihagytam, valóban, ez a rész kissé kilóghat a dolgozatból.

A rendszerigazolás-fogalom koncepuális kapcsolódásai közül (igazságos világba vetett hit, kognitív disszonancia elmélete, társas identitás-elmélet) legalább az igazságos világba vetett hittel valóban foglalkozhattam volna már azon a ponton, ahol a rendszerigazolást tárgyalom. Az igazságos világba vetett hit az igazságtalanságra adott válaszokat befolyásoló egyéni tényezők között kerül tárgyalásra nagy hangsúllyal. Énvédő torzításként tartjuk számon, mely véd a kiszámíthatatlanság-érzéstől és segíti a célállítást és célkövetést. Énvédelmi funkciója a rendszerigazolásnak is van, amennyiben a rendszerbe vetett bizalom (a megvédetség-érzet és a kiszámíthatóság) oldja az egzisztenciális szorongást. Kelemen és munkatársai (2014) vizsgálatában a rendszerigazolás úgy az általános, mint a személyes igazságos világba vetett hittel közepesen erős kapcsolatot mutatott 1000 fős magyar reprezentatív mintán. Papp és Erchull (2017) amerikai mintáján ezek a korrelációk – bár a skála nem az általános rendszerigazolás, hanem egy gender-specifikus rendszerigazolás skála volt, – erősebbek, de nem kérdőjelezik meg a koncepciók különválaszthatóságát. Jost és Hunyady (2005) felsorolást nyújtanak a rendszer-igazolói nézetekről, úgymint konzervativizmus, az egyenlőség elvetése, autoritarianizmus, igazságos világba vetett hit, gazdasági rendszerigazolás, és hozzáteszik, hogy ezek a nézetek mind korrelálnak egymással.

Egyetértek bírálómmal, mikor a gyakorlati implikációkat szüksézávan megfogalmazottnak nevezi. A kutatás gyakorlatán túl (mellyel kapcsolatban azt fogalmazom meg, hogy az igazságosság-kutatásokba érdemes belevenni a sértett-oldali konstruktív válaszlehetőségeket is), a tényleges gyakorlattal kapcsolatban csak a konfliktusok rendezésének kontextusát hozom elő a resztoratív megoldások felé terelve a gondolkodást – úgy általában. Bírálóm példái politikai kontextusok: járvány-kezelés, klímaváltozás kezelése, adórendszerrel kapcsolatos kommunikáció, civil szervezetek működése, média. Egyetértek, e példák mindegyike igazságosság-releváns: vannak döntéshozók és érintettek; vannak a döntéseknek kimenetei, melyek kedvezők vagy kedvezőtlenek a szereplők számára; és vannak a döntéseknek procedúrái, valamint a döntéshozó viselkedik is az érintettekkel. Nehéz döntésekben történhetnek hibák is.

Mivel a dolgozatban leghangsúlyosabban a resztoratív, kapcsolathelyreállító igazságosságról van szó, az említett politikai kontextusokban el lehetett volna menni például olyan irányba is, hogy mennyire sajnálatos, hogy a magyar társadalomban a különböző nézetplatformokon álló személyek, de leginkább a döntéshozók és a nem kormányoldali állampolgárok, között szinte nincs is már kapcsolat, nincs mit menteni. Valóban el lehet gondolkodni, hogy például a járvány-kezelésben hogyan lehetett volna javítani a kapcsolaton. Több segítséggel anyagilag? (disztributív szempont); Nagyobb társadalmi átvitatottsággal? (procedurális szempont); Hibaelismeréssel? (interakciós szempont). És az opponensem által kínált többi példa is ugyanígy alkalmat adhatna a végiggondolásokra.

A következőkben a kifejezetten a kritikai észrevételeknek elkülönített rész egyes pontjaira reagálok. Egyet kell értenem bírálómmal, hogy megfogalmazásom, miszerint az igazságosságkutatás kikerült a szociálpszichológia alaptémái közül, nem a legszerencsésebb, s így nem felel meg a valóságnak. Túláltalánosító, pontatlan. Olyan szinten persze tartható, hogy, ha egy szorgalmas és érdeklődő BA hallgatót, aki szociálpszichológiai reprezentációit a Smith-Mackie-Claypool tankönyv alapján alakította ki, megkérnénk arra, hogy foglalja össze tudását az igazságosságkutatás eredményeiről, nagy szüksége lenne a tematika kreatív újragondolására ahhoz, hogy az innen-onnan elsajátított részekből valami egészet formáljon. Még a fontos fogalmakat, elméleteket tartalmazó szöszedethez sem tudna nyúlni, ugyanis az egyáltalán nem rövid szöszedetben a fogalom nem szerepel. Azzal egyetértek, hogy a kapcsolódó témák, melyekben előjönnek igazságosság-releváns aspektusok, nagyon is elől vannak a kutatott és tanított témák sorában: a proszocialitás, a diszkrimináció, a kollektív cselekvés, és sorolhatnánk még.

Állításomban valószínűleg kissé leegyszerűsítettem Tyler (2012) okfejtését, aki arról ír, hogy a szociálpszichológiai kutatások jellemző trendje a kognitív idegtudományos kutatások irányába mutat. Szerinte a társas dinamikákkal, társadalmi mozgásokkal elkezdtek sokkal inkább az üzleti tudományokat tanító intézmények foglalkozni (business schools), azon belül is a szervezeti viselkedést vizsgáló tudományokra és a management-tudományokra szakosodott intézmények, aminek következtében a szervezeti igazságosság kutatása lett a vezető téma az igazságosságtematikában. Arról is ír, hogy a társadalmi igazságosság egy jellemzően interdiszciplináris téma lett, ahol a pszichológusok, szociológusok, politológusok, közgazdászok hasonló súlyú hatótényezők. Teljes mértékben osztom opponensem azon nézetét, hogy egy olyan világban, ahol az egyenlőtlenségek egyre nőnek, a társadalmi problémákra érzékeny szociálpszichológia számára az igazságosság egyike kell, hogy legyen a legfontosabb témáknak. Az általam idézett Tyler már 10 éve úgy zárta az igazságosság-tematika történetét áttekintő írását, hogy a 80-as évektől nagy intenzitással az intrapszichés történések értelmezése felé forduló szociálpszichológiát a társadalmi igazságosság területén megtapasztalható jelenség-gazdagság rá kell, hogy döbbsentse arra, a csoport-szintű jelenségek, dinamikák tanulmányozása mennyire fontos.

Bírálóm helyreigazítását azzal kapcsolatban, hogy a kollektív cselekvés tematikát megtévesztően soroltam a tanúi pozíciós igazságtalanságra adott válaszok közé, és a nem alapértelmezett esetet, vagyis az érdekmentességet elé soroltam a gyakoribb esetnek, vagyis a saját csoport érdekében való kiállásnak, köszönöm. Teljesen igaza van. Talán kár is az

érdektelenséget belevinni a kollektív cselekvés tárgyalásába, mert a széles alapú identitás és a szolidaritás kapcsolata óhatatlanul beletorkollik az önzőség-önzetlenség vita bugyrába, ahol nehéz eldönteni, mi is számít önzetlenségnek. A csoportalapú igazságtalansággal szembeni fellépés sokkal megfelelőbb konstrukció-meghatározó.

Azt a megállapítást is jogosnak tartom, hogy a motivált megismerés jelenségével nem csak érintőlegesen lehetett volna, és kellett volna foglalkoznom. Noha emlegetem a fogalmat, megkülönböztetem a motiváló és a motivált igazságosságot, és beszélek például arról, hogy erősebb igazságos világba vetett hittel a véleményes eseteket kevésbé látják az emberek igazságtalannak, mint azok, akiknek gyengébb ez a meggyőződése (és a mögötte álló érvédő motivációja), magam is elcsodálkoztam rajta, hogy például Kunda (1990) motivált kognícióról szóló alapművét hogyan hagyhattam ki a hivatkozások közül.

Köszönöm bírálóm hatásnagyságok utólagos tesztelésére ösztönző észrevételét. A psychometrica.de/effect_size.html online szabad hozzáférésű szoftvert használva megnyugtató eredményekre jutottam, ami a hatásnagyságokat illeti. A kisebb elemszámú minták kapcsán kapott eredményeket is közepes hatásnagyságokkal lehet jellemezni, kivéve a vendetta-kísérlet három stratégiáját követő három csoport érzelmi állapotáról való beszámolóit, ahol a különbség a nagy hatásnagyság osztályába esik. A közepes hatásnagyság kívánalmát a nagyobb mintákon elért összefüggések közül egy nem érte el, nevezetesen az, hogy a vallásos személyek inkább tartózkodnának a viszonzó (megtorló) válaszoktól. Ez az eredmény ($d = 0,39$; $r = 0,19$; $\eta^2 = 0,04$, mely értékek a kis hatásnagyságnak felelnek meg) alátámasztotta Prof. Dr. Klein Sándor ezen megállapítással kapcsolatos fenntartását.

Bírálóm hiányolta a kutatásból a kulturális aspektusok ismertetését, annak ellenére, hogy az igazságosság fogalma egy erősen kultúrába ágyazott jelenség. Elfogadom bírálóm észrevételét, hogy a kulturális kontextus bemutatása hiányzik, különös tekintettel a magyarországi jellegzetességekre. Elő-előbukkan a kultúra a tárgyalásban, például, hogy az elosztási elvek preferenciái másképp alakulnak az individualista és a kollektivisták kultúrákban (pl. Leung és Bond, 1982). Vagy, hogy a méltányosság egy kifejezetten az individualista kultúrákra nagyon jellemző morális alapelv (az ártalomkerülés mellett), míg a kollektivistább kultúráknál a közösségi morális alapelvek (engedelmesség, hűség, tisztaság) is ugyanolyan fontosak (Haidt és Joseph, 2004). Magyarországot viszont valóban nem jellemeztem különös odafigyeléssel az individualista országok között. Pedig fontos, hogy esetünkben a rendszerkritika legalább annyira erősen van jelen, mint a rendszerigazolás, elég gyengének észlelt a meritokrácia, hatalmas erejű a vagyonosodás és az anyagi motiváció, és a társadalom egy szignifikáns részében a kontraszelekciónak élménye is (Berkics, 2009; Hunyady, 2021). Noha a kulturális vonatkozások bemutatásának hiánya hiba, bízom benne, hogy az eredmények értelmezését e hiányosság nem limitálja elfogadhatatlanul, tekintettel arra, hogy a vizsgálati alaphelyzetekben kevésbé társadalmi, inkább személyes kontextusok jelentek meg

Még egyszer, hálásan köszönöm opponensem munkáját, továbbgondolásra ösztönző észrevételeit, kiigazításait.

Prof. Dr. Klein Sándor a véleményében kritikai észrevételei megfogalmazásakor tézisenként vette számba, hogy az adott tézisben megfogalmazott állítás igazáról meggyőzte-e

őt a dolgozat. Válaszaimat a vitatott pontok mentén rendezem, abban a sorrendben, ahogyan az opponensem bírálataiban is megjelenik.

Rögtön az első tézis kapcsán fogalmazza meg opponensem, hogy álláspontomat nem látja elég egyértelműen megfogalmazottnak ahhoz, hogy azt „új tudományos eredménynek” lehessen tekinteni. Igaza van bírálómnak akkor, amikor az első tézist, melyet annak véleményem szerinti okairól írtam, hogy miért nem jött eddig létre az igazságtalanságra adott válaszoknak egy egységes kerete, mely keret nem csak az egyensúlyhelyreállító reakciókat tudná magyarázni, de pontosabban magyarázná az egyensúlyhelyreállító reakciók elmaradását is, nem látja egy határozottan megfogalmazott állításnak. Az állítás összetett okokat sorol, tudománytörténeti, kutatás-módszertani és kulturális okokat, s valóban tartalmazza azt, hogy az okok általam vélték, és a tematika alapos áttanulmányozását követően jutottam ezekre a következtetésekre. E nézetpozíció státuszán sokat lehetne javítani a közlemények történeti tematikus tartalomelemzésével, kiindulásnak például az egy bizonyos időintervallum alatt releváns tudományos adatbázisok által (pl. EBSCO, WOS, PSYCHINFO) indexált lektorált folyóiratokban megjelent közleményeket tekintve. Ennek hiányában opponensem véleményét respektálva kész vagyok elállni attól, hogy véleményem tézisként legyen számon tartva.

Az általam a konstruktív és destruktív viselkedésválaszok kapcsolatáról, a konstruktív válaszok stressz-csökkentő képességéről, a stressz-válasz előnyös igazságtalanság esetén jelentkező erősebb közvetítő szerepéről, valamint arról, hogy hierarchikus viszonyrendszerekben az igazságtalanságra adott reakciók elsődleges célpontja a döntéshozó, felállított négy tézist bírálóm az általam is ismertetett limitációk miatt erős állításoknak tartja. Egy alternatív és kevésbé részletező megfogalmazással él, nevezetesen, hogy a kapcsolat-reparáló aktivitás csökkentheti az igazságtalanság nyomán előálló stresszt.

Állításaim vinyettamódszerrel kikutatott igazságát valóban limitálja, hogy alternatív vinyettákat a tézisek megfogalmazásának alapjául szolgáló kutatásban nem alkalmaztam, és nem vettem össze az eredményeket viselkedéses adatokkal. Így a tézisek erejének gyengítését készséggel elfogadom, azzal a kiegészítéssel, hogy a „döntéshozó felé irányuló” jelző odakívánkozik a kapcsolat-reparáló aktivitás elé, mivel vinyettavizsgálatunknak ez egy eredeti eleme volt abban az értelemben, hogy a szakirodalom leginkább a döntéshozó által kezdeményezett kapcsolat-reparáló aktivitásról beszél, még a legfrissebb szakirodalmakban is (pl. Martinez-Diaz és mtsai, 2021).

Opponensem vitatja annak a tézisnek az igazságát, hogy a megbocsátási hajlandóság és az, hogy a személy viszonzó, vagy nem viszonzó módon válaszol, nem függ össze. Valóban, egy összefüggés hiánya nem cáfolat az összefüggésre, és különösképpen nem az, amikor vannak olyan kutatások, mint többek közt például Hilbig és munkatársaié (2016), melyek világos viselkedéses alátámasztását adják annak, hogy például a barátságos személyek (és a barátságosság a vonásmegbocsátással jellemzően pozitív értelemben függ össze) nem bosszúállóak. Mindazonáltal úgy gondolom, van értelme azt is dokumentálni, amikor nem találunk összefüggést egyébként konceptuálisan a józan ész szerint is összefüggő dolgok között, mert ezzel is csökkentjük a publikációs torzítást, ami abból származik, hogy jellemzően a szignifikáns összefüggéseket lehet a lapokból kiolvasni. Igazat kell viszont adnom

opponensemnek abban a tekintetben, hogy az összefüggés adatainkban való meg nem mutatkozása nem tézis-értékű.

Bírálom a vallásosság és az igazságtalanság viszonzásától való tartózkodás összefüggésével kapcsolatos tézissel kapcsolatban is fenntartásokat fogalmaz meg, melyek szerint az állítás határozottsága és az összefüggés ereje, valamint a vizsgálat limitációi kontrasztban állnak egymással. 2000-ben Sandage és Wothington úgy írnak a vallásosság és a megbocsátás összefüggéséről, hogy noha az isteni megbocsátásnak csak a nyugati vallásokban van jelentősége, praktikusán mindegyik világvallás megbocsátásra tanítja híveit (Thoresen és mtsai, 1998). Ennek ellenére az empirikus adatok nem konklúzívak, bár vannak olyan tanulmányok, melyek találnak kapcsolatot (McCullough és Worthington, 1999). Ilyen példa, igaz, későbből, Fox és Thomas-é (2008), akik 476 személy kérdőíves vizsgálatával jutottak arra a következtetésre, hogy a vallásosság és a megbocsátás összefügg, arra való tekintet nélkül, hogy konkrétan milyen vallást követtek a válaszadók. Vagy ilyen Webb és mtsai (2005) eredménye, mely szerint a diszpozicionális megbocsátás és az intrinsic vallásosság függ össze pozitívan.

A vallásosság és az igazságtalanságra adott közvetlen viszontválasztól való vonakodás között való gyenge, de szignifikáns összefüggés, melyet a disszertációban dokumentáltam, azért állhatja meg új tudományos állításként a helyét, mert én nem a megbocsátás és a vallásosság, hanem a közvetlen viszontválaszoktól vonakodás és a vallásosság összefüggéséről beszélek, és ez a vonakodás szélesebb kategória, mint a megbocsátás.

Abban viszont igazat adok opponensemnek, hogy a módszertani (kis hatásnagyság) és az általánosíthatóságot illető limitációk miatt helyesebb lehet úgy fogalmazni, hogy „magyar egyetemisták általános értelemben vett (vagyis nem konkrét esetekhez köthető) önbeszámolóinak alapján a vallásos személyek erősebben vonakodhatnak az igazságtalanságok közvetlen viszonzásától, mint a nem vallásos személyek”.

Hálásan köszönöm Prof. Dr. Klein Sándornak is a munkáját, véleményét, előrevívő észrevételeit.

Végezetül újra megköszönöm mindhárom opponensem munkáját, mellyel lehetővé tették, hogy e dolgozat eljusson a nyilvános vita lépcsőfokához. Köszönöm támogató véleményüket és továbbgondolásra ösztönző inspiráló kritikái észrevételeiket is.

Hivatkozások:

- Abelson, R. P. (1984). A pszichológiai implikáció. In Hunyady Gy. (Szerk.), *Szociálpszichológia*, pp. 277–323. Gondolat.
- Aronson, J., Cohen, G., & Nail, P. R. (1999). Self-affirmation theory: An update and appraisal. In E. Harmon-Jones & J. Mills (Eds.), *Cognitive dissonance: Progress on a pivotal theory in social psychology* (pp. 127–147). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10318-006>
- Fehr, E., & Fischbacher, U. (2004a). Social norms and human cooperation. *Trends in Cognitive Sciences*, 8(4), 185–190.

- Fehr, E., & Fischbacher, U. (2004b). Third-party punishment and social norms. *Evolution and Human Behavior*, 25(2), 63–87.
- Fehr, E., & Gächter, S. (2002). Altruistic punishment in humans. *Nature*, 415(6868), 137–140.
- Fehr, E., Kirchsteiger, G., & Riedl, A. (1993). Does fairness prevent market clearing? An experimental investigation. *The Quarterly Journal of Economics*, 108(2), 437–459.
- Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance* (Vol. 2). Stanford University Press.
- Fox, A., & Thomas, T. (2008). Impact of religious affiliation and religiosity on forgiveness. *Australian Psychologist*, 43(3), 175–185.
- Hilbig, B. E., Thielmann, I., Klein, S. A., & Henninger, F. (2016). The two faces of cooperation: On the unique role of HEXACO Agreeableness for forgiveness versus retaliation. *Journal of Research in Personality*, 64, 69–78.
- Jordan, A. H., & Monin, B. (2008). From sucker to saint: Moralization in response to self-threat. *Psychological Science*, 19(8), 809–815.
- Jost, J., & Hunyady, O. (2003). The psychology of system justification and the palliative function of ideology. *European Review of Social Psychology*, 13(1), 111–153.
- Kovács J. és Medvés D. (2009). Közös ügyek?! Van-e jelentősége? A társas értékorientáció és az egyéni hozzájárulás észlelt jelentőségének hatása a kiscsoportos társas dilemmahelyzetekben hozott egyéni döntésekre, valamint a társas értékorientáció és a környezeti attitűdök kapcsolata. *Alkalmazott Pszichológia*, 3–4, 51–74.
- Martinez-Diaz, P., Caperos, J. M., Prieto-Ursúa, M., Gismero-González, E., Cagigal, V., & Carrasco, M. J. (2021). Victim's perspective of forgiveness seeking behaviors after transgressions. *Frontiers in Psychology*, 12, 1161.
- McCullough, M. E., & Worthington, Jr, E. L. (1999). Religion and the forgiving personality. *Journal of Personality*, 67(6), 1141–1164.
- Pántya J. (2014). *Helyzetbe hozni vagy helyzetbe kerülni? A fölérendelt szerep, a machiavellizmus és a társas értékorientáció hatalmi viselkedést befolyásoló hatásainak kísérletes vizsgálata*. Doktori értekezés. Debreceni Egyetem.
- Paulus, M. (2018). The multidimensional nature of early prosocial behavior: a motivational perspective. *Current Opinion in Psychology*, 20, 111–116.
- Sandage, S. J., Worthington Jr, E. L., Hight, T. L., & Berry, J. W. (2000). Seeking forgiveness: Theoretical context and an initial empirical study. *Journal of Psychology and Theology*, 28(1), 21–35.
- Schmitt, M., Baumert, A., Gollwitzer, M., & Maes, J. (2010). The Justice Sensitivity Inventory: Factorial validity, location in the personality facet space, demographic pattern, and normative data. *Social Justice Research*, 23(2-3), 211–238.
- Stouten, J., De Cremer, D., & Van Dijk, E. (2005). All is well that ends well, at least for proselves: Emotional reactions to equality violation as a function of social value orientation. *European Journal of Social Psychology*, 35(6), 767–783.
- Van Dijk, E., De Cremer, D., & Handgraaf, M. J. (2004). Social value orientations and the strategic use of fairness in ultimatum bargaining. *Journal of Experimental Social Psychology*, 40(6), 697–707.

Webb, M., Chickering, S. A., Colburn, T. A., Heisler, D., & Call, S. (2005). Religiosity and dispositional forgiveness. *Review of Religious Research*, 46(4), 355–370.

Debrecen, 2022. május 20.

Molnárné Kovács Judit PhD.
Debreceni Egyetem, Pszichológiai Intézet